

GJERGJ ZHEJI

**BAZAT
E VARGEZIMIT
SHQIPTAR**

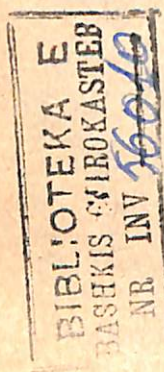
STUDIM

80
ZH 43

Gjergj Zheji

BAZAT
E VARGËZIMIT
SHQIPTAR

Studim

Redaktore

SEVIM ARBANA

Recensues:

Dalan Shaplo

Fatos Arapl

KREU I PARË

Veçoritë e ligjëratës poetike

Poezia (nga gr. e vjetër *poiesis* — bëj, krijoj, thur) ndryshon prej prozës, veç të tjerave, edhe nga mënyra e të shprehurit, nga organizimi ritmik origjinal i krejt materialit gjuhësor të përdorur. Ligjërata poetike përbën kështu në vetvete një fenomen të veçantë e të koklavitur, shumë të lashtë, që ka lindur dhe ka ardhur duke u zhvilluar në rrymë të kohërave. Kuptohet, pra, se ligjërata poetike, që është një fenomen artistik-gjuhësor, është, në të njëjtën kohë, edhe një fenomen historik e shoqëror. Nga ana tjetër, për të kuptuar e shpjeguar gjer në fund origjinën dhe ndërtimin e saj ajo duhet kundruar kurdoherë në lidhje të ngushtë me shumë fenomene të tjera që janë në bazë ose në bashkëveprim me të. Kështu, ligjërata, poetike është e lidhur jo vetëm me zhvillimin historiko-shoqëror, me zhvillimin gjuhësor, por edhe me zhvillimin e muzikës, të koreografisë, të zakoneve, të festave dhe mënyrës së jetesës etj. të një populli. Megjithatë nuk duhet harruar për asnjë çast se ajo është, në rradhë të parë, një fenomen gjuhësor, një fenomen stilistik funksional i gjuhës; ajo është një lloj i veçantë i të folurit

që dallon rrënjësisht si nga të folurit e zakonshëm ashtu edhe nga mënyra e të shprehurit të prozës artistike. Kup-tohet qartë se me këto fjalë nuk duam të vëmë në dukje poezinë në vetvete, por vetëm organizimin e mjeteve gjuhësore të përdorura prej saj, mbasi poezia nuk duhet të identifikohet kurrë, ashtu siç bëjnë formalistët, vetëm «me një lloj të veçantë të organizimit gjuhësor», si një «përdorim me funksione estetike të gjuhës» etj. Poezia, në thelbin e saj, është një formë e veçantë e njohjes së gjallë e krijuese të botës. Po ky është një problem tjetër që ka të bëjë me brendinë e poezisë, me filozofinë dhe realitetin që është në bazë të pasqyrimit njohës të saj. Këtu në merremi vetëm me format e organizimit të saj ritmik e stilistiko-gjuhësor. Në këtë organizim poetik të ligjëratës, fjalët marrin një vlerë tjetër, një funksion më të theksuar e të pavarur artistik në krahasim me llojet e tjera të të shprehurit. Edhe në një prozë apo pjesë teatrale kemi po ato fjalë, hasim po ato rregulla në lidhjen e tyre e megjithatë, në poezi, fjalët fitojnë një rëndësi të veçantë, një funksion më të rritur ideoartistik edhe në plazmimin e ritmit. Kjo, mbasi vetë brendia e poezisë, fryma e saj e brendshme u fal fjalëve të përdorura një forcë të veçantë emocionale që shpreh, në analizë të fundit, qëndrimin tonë subjektiv emocional ndaj një fenomeni jetësor. A. Xhuvani dhe K. Cipo, që e quajnë këtë «harmoni poetike», thonë se ajo «tregon një ngritje, një naltësim të veçantë të shpirtit, sikurse muzika»¹). Poezia, nga kjo anë, është një formë e përqendruar, e ngjeshur në maksimum e të folurit emocional; pikërisht për këtë, çdo fjalë, çdo tingull, çdo pauzë e çdo gjë tjetër në të fiton një ngjyrim të tillë. Krijohet në këtë mënyrë një tempo-ritëm i veçantë, një intonacion i cak-

1) A. Xhuvani, K. Cipo, «Fillimet e stilistikës e të letërsisë së përgjithshme», Tiranë, 1939, f. 47

tuar që dallon nga ai i çdo forme tjetër të të shprehurit. Intonacioni i një proze nuk është rreptësisht i organizuar, ai ndjek një rrjedhë të lirë, të shpenguar, larg çdo shtrëngese ritmike, duke iu bindur, e shumta, vetëm kërkesave të logjikës së mendimit dhe rregullave të sintaksit gjuhësor. Kurse në poezi ndodh ndryshe. (Në një poezi, intonacioni, i cili ndjek edhe këtu logjikën e mendimit dhe atë të sintaksit gjuhësor, në të njëjtën kohë rregullohet sipas një sistemi të caktuar ritmik. Në poezi intonacioni është i qëndrueshëm, i pandryshueshëm, ndryshe nga ç'ndodh në një prozë ku ai ndërron vazhdimisht, ku çdo frazë ka intonacionin e vet, kryesisht një intonacion, siç e thamë, logjik, që nuk përsëritet nga frazat që vijnë pas.

Është pikërisht prania e intonacionit të qëndrueshëm që shkakton periodicitetin e ligjëratës poetike. Periodiciteti, nga ana e tij, e nyjëzon frazën poetike, vë në dukje ritmin e natyrshëm të mendimit dhe të të folurit të njeriut, e organizon dhe e forcon vetë ritmin e ligjëratës poetike. Ky periodicitet u fal edhe pauzave një funksion të ri, që nuk ka të bëjë me deklamimin, por me vetë strukturën e qenësishme të ritmit, mbasi pauzat ndihmojnë në përforcimin e ritmit poetik.

Nuk ka dyshim pra se intonacioni konstant dhe pauzat janë nga elementet themelore në organizimin ritmik të ligjëratës poetike. Kjo bën që një poezi të lexohet me një ton më të ngritur, me njëfarë emfaze dhe me një ritëm të organizuar që shtjellohet nëpërmjet këmbimit të theksave ritmike, të cilët bien nëpër fjalë të ndrvshme, që zakonisht koincidojnë me theksat tonikë të fjalëve. Të gjitha këto bëjnë që ligjërata poetike të realizohet nëpërmjet vargjeshe të ndrvshme: shprehje të periodicitetit të një intonacioni të dhënë. Kështu arrihet në një dallim tjetër të dukshëm formal midis prozës e poezisë — ndërsa e para paraqitet si një renditje fjalësh sipas mundësive dhe kufijve të frazës, e dyta paraqitet në vargje,

ku fjalët hyjnë sipas mundësive dhe kufijve që u lejon atyre ritmi i dhënë poetik.

Për të kuptuar këtë dallim, që rrjedh nga tërë sa thamë më lart, mjafton të përqasim dy shembuj, njëri në prozë e tjetri në poezi. Ja një fragment në prozë:

«Sa zbriti në breg dhe fshehu barkën në mes të zhukave të kokës së kanalit turk, ia behu nga fshati poterja, me të cilën fillonte në Naforë nata e së kremtes fetare të shën Mërisë së virgjër të gushtit. Zhurma sa vinte e afrohej dhe Petriti stepej në mes të udhës, përballë shtëpisë së parë të fshatit, të rrethuar me gardhiq ferrash, pa ditur ku të futej.»¹⁾

Në leximin e këtyre radhëve, ndihet një ritëm i shtruar, tregimtar, që ndryshon hera-herës sipas logjikës së tregimit, sipas ndërtimit të frazave që këtu janë mjaft të gjata. Është ritmi i një bisede të zakonshme, ndonëse i një bisede të organizuar me kujdes. Sidoqoftë në këtë ritëm nuk ka asgjë që të përsëritet, ai është i pabarabartë në pjesë të ndryshme të frazës, nuk është i qëndrueshëm.

Le të shohim tani një fragment nga «Fjalët e qiririt» të N. Frashërit:

Në mes tuaj kam qëndruar
e jam duke përvëlur,
që t'u ap pakëzë dritë,
natënë t'ua bën ditë.
Do të tretem, të kullohem,
të digjem, të përvëlohem
që t'u ndrinj mir' të shihni,
njëri-tjatin të njihni.

1) J. Xoxa, «Lulja e kripës», Roman v. 2, Tiranë, 1981, f. 131.

Leximi i këtyre vargjeve përfton vetvetiu një ritëm të caktuar që përsëritet i njëjtë në çdo varg, duke krijuar kështu një periodicitet të caktuar në të cilin spikatin pauzat, rrokjet e theksuara, rrokjet e patheksuara, rimat etj. elemente këto që shërbejnë, në analizë të fundit, për të plazmuar ritmin dhe për t'i falur të lexuarit atë ngritje emocionale dhe atë frymë deklamimi që nuk haset askund te fragmenti i mëparshëm në prozë.

Megjithatë, edhe në një pjesë në prozë mund të hasen hera-herës fraza të tëra që kanë struktura të afërta me vargjet e mirëfillta, por në këto proza, zakonisht, ritmi poetik i këtyre vargjeve vjen e shuhet, tretet në detin e madh të ritmit të prozës. Le të shikojmë si shembull fillimin e prozës së Migjenit «A do qymyr, zotni?»:

«Dy thasë qymyr mi kal. Pranë, malsorja. Trotuari me blok dyqanesh djathtas, ashtu dhe majtas. Kali dhe malsorja në parakalim. Qymyri në konkurs. Shikon njeriu artist dhe ia prish sytë kjo disarmoni. Një disonancë e vrazhdë.»

Në këtë copë proze ka vargje njëmbëdhjetërrrokëshe që ndihen lehtë edhe në të lexuar, megjithëse ato janë në prozë. Kjo gjë bie në sy shkoqur, nëse do t'i veçojmë vargjet edhe grafikisht:

Dy thasë qymyr mi kal. Pranë malsorja.
Trotuari me blok dyqanesh djathtas,
ashtu dhe majtas. Kali dhe malsorja
në parakalim. Qymyri, në konkurs.
Shikon njeriu artist dhe ia prish sytë
kjo disarmoni. Një disonancë e vrazhdë.

Paraqitja grafike të detyrën këtë radhë që edhe leximin ta kryesh me njëfarë emocioni tjetër, disi më

të ngritur. Pauzat, theksimet, bartjet etj. vijnë këtu e forcohen duke rënë më shumë në sy. Në prozën e Migjenit këto janë sende që vihen re shpesh. Jo rrallë ke përshypjen, duke lexuar prozat e tij, se midis tyre dhe poezive kufiri ritmik është shumë i dobët, sikur Migjeni nuk mund t'i përfytyronte, sidomos skicat e tij në prozë, pa një ritëm thuajse poetik, në njëfarë mënyre të kadencuar. Megjithatë, vargjet që hasen në këto proza, nëse u japin frazave njëfarë ritmi me një dukuri të organizuar, humbasin, siç e thamë, në tërësinë e ritmit të shpenguar të prozës.

Sidoqoftë nga ky shembull i fundit, ne arrijmë në një të vërtetë që duhet mbajtur mirë parasysh: forma grafike e të shkruarit të poezisë na jep mundësi që ta kapim e ta përvetësojmë më lehtë strukturën e saj. Nga ana tjetër, kjo formë grafike sikur na paralajmëron se do të kemi të bëjmë me një lexim më të ngritur, për t'u kredhur në atmosferën e një të foluri emocional. Kjo ndjenjë për formën e poezisë ka ardhur në rrymë të shekujve duke u forcuar gjatë procesit të grumbullimit të përvojës artistike, përvojë që ka ardhur duke u rritur në bazë të elementeve reale shprehëse, të cilat janë karakteristike për gjuhën në përgjithësi dhe për gjuhën artistike në mënyrë të veçantë. Është pikërisht në këto elemente që është mbështetur krijimi i disa formave të vogla, lakonike të krijimtarisë artistike gojore të popujve të ndryshëm siç janë dyvargëshet (*distiku* i poezisë së vjetër greke dhe latine, dyvargëshi i poezisë sonë popullore, *shlloka* e Indisë së vjetër, *fardi* turk etj), trevargëshi (*hoku* japonez), katërvargëshi (*stevi* norvegjez, *jao* kinez, *rubai* persian), pesëvargëshi (*tanku* japonez) etj. Të tilla forma të shkurtra janë shprehje të një breshërimi të përvojës poetike të njerëzit; ato japin një moment të kësaj përvoje, por nga ana tjetër ato bëjnë të mundshme të kalohet në praktika e forma më të gjera. Zotërimi i

këtyre formave të shkurtra, që janë struktura të plota të organizuara ritmike, u jep mundësi poetëve popullorë të krijojnë vepra me organizime më të mëdha ritmike. Kështu, p.sh., rapsodi popullor i këngëve të kreshnikëve, duke u nisur nga një strofë e tillë e shkurtër siç është dyvargëshi, që shërben si klishe ritmike, është në gjendje të ndërtojë një këngë të gjatë, ku kjo klishe e shkurtër shumëzohet, bijëzon tufëza e strofa të tjera.

Krijimi i formave të tilla (apo klisheve të tilla) lidhet kurdoherë me veçoritë e gjuhës, d.m.th. lidhet para së gjithash, me veçoritë historiko-kombëtare të gjuhës së një populli të dhënë. Çdo popull ka forma të tilla karakteristike kombëtare të papërsëritshme në popuj të tjerë. Vetëm funksioni i tyre poetik mund të jetë i njëjtë në popuj të ndryshëm. Kështu distiku i poezisë së vjetër greke e latine dhe ai i poezisë së vjetër shqiptare janë krejt të ndryshëm; po ashtu siç janë të ndryshëm midis tyre edhe dyvargëshi shqiptar, ai turk apo indian. Tërë këta dyvargësha dallojnë nga tingujt, nga veçoritë ritmike etj. Po për sa i përket funksionit që këto forma luajnë në gjuhë, në krahasim me prozën, ato janë të njëllajta.

Duke hequr shkarazi përfundimet, kujtojmë edhe një herë se midis një proze e një poezie, dallimi thelbësor formal qëndron në ritmin e tyre të ndryshëm, që në ligjëratën poetike është i matur, i qëndrueshëm, me periodicitet të caktuar, ndërsa në të folurit në prozë është i shpenguar, i ndryshueshëm, pa asnjë periodicitet. Nga ana tjetër, nuk duhet harruar se në ligjëratën poetike, forma e ndërtimit të vargjeve, të ritmit të vargjeve etj., përbën vetëm anën e jashtme të poezisë, se ajo nuk duhet identifikuar kurrë me poezinë, e cila është një fenomen i brendshëm shpirtëror i njeriut dhe që ka të bëjë me një nga format e njohjes krijuese artistike të realitetit. Përveç kësaj, fjala në ligjëratën poetike luan një rol më